

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Σλαβικοί λαοί στα Βαλκάνια, 15ος-18ος αι.

Ενότητα 10: Προς την πολιτική χειραφέτηση

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Διαδικασίες εθνογένεσης.....	5
3.1 Λαοί και τα ονόματά τους	7
3.2 «Αναγεννησιακός ιλλυρισμός».....	9
4. Στις απαρχές των νοτιοσλαβικών εθνικισμών.....	11
4.1 Κροάτες.....	11
4.2 Σέρβοι.....	11
4.3 Βούλγαροι.....	12
5. Σερβική Εξέγερση	14
6. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	16

1. Στόχοι ενότητας

Η ενότητα ασχολείται με την πρώιμη ιστορία της νεότερης νοτιοσλαβικής εθνογένεσης και της συγκρότησης εθνικών αφηγημάτων στους Κροάτες, τους Σέρβους και τους Βούλγαρους, καθώς και με τις εξελίξεις που οδήγησαν στη Σερβική εξέγερση (1804) και τη δημιουργία αυτόνομης σερβικής ηγεμονίας (1817).

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Διαδικασίες εθνογένεσης: Ποιες διανοητικές και ιδεολογικές εξελίξεις έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία συγκρότησης νεωτερικών εθνών μεταξύ των σλαβικών λαών των Βαλκανίων; Πώς μεταβλήθηκε ο τρόπος με τον οποίο γίνονταν νοητοί οι σλαβικοί πληθυσμοί των Βαλκανίων στη διάρκεια των αιώνων; Ποιος ήταν ο ρόλος του λεγόμενου «αναγεννησιακού ιλλυρισμού» στη διαμόρφωση ενός λόγου για τους σλαβικούς λαούς και την καταγωγή τους;
- Στις απαρχές των νοτιοσλαβικών εθνικισμών: Πώς διαμορφώθηκε ο πρώιμος στοχασμός για το κροατικό, το σερβικό και το βουλγαρικό έθνος; Ποιοι ήταν οι πρωτεργάτες των πρώιμων νοτιοσλαβικών εθνικισμών;
- Σερβική εξέγερση: Ποια ήταν η ιστορική συγκυρία εντός της οποίας εκδηλώθηκε η Σερβική εξέγερση; Πώς εξελίχθηκαν τα γεγονότα, που οδήγησαν τελικά στην αυτονομία της Σερβίας;

3. Διαδικασίες εθνογένεσης

Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα ξεκινά η διαδικασία συγκρότησης νεωτερικών εθνών μεταξύ των σλαβικών λαών των Βαλκανίων. Η εθνογένεση είναι μια δυναμική και πολυδιάστατη διαδικασία που, στην περίπτωση της Ευρώπης, επιταχύνθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση (1789) και τους Ναπολεόντιους Πολέμους (1792-1815). Στη διάρκεια του ύστερου 18ου και κυρίως του 19ου αιώνα, μέσα από διανοητικές ζυμώσεις, πολιτικές διεκδικήσεις και ένοπλες εξεγέρσεις –αν και όχι απαραίτητα με αυτή τη σειρά–, η εθνική ταυτότητα αναδεικνύεται στον κατεξοχήν παράγοντα συλλογικής ένταξης. Οι παλαιότερες διαιρέσεις με βάση το θρήσκευμα, το προσωπικό καθεστώς κλπ. περνούν σε δεύτερη μοίρα και σταδιακά υποβαθμίζονται. Στο πλαίσιο αυτό συγκροτούνται και τα σύγχρονα νοτιοσλαβικά έθνη: πρώτα των Κροατών, Σέρβων και Βουλγάρων, αργότερα των Σλοβένων, και τον 20ό αιώνα πια εκείνα των μουσουλμάνων Βόσνιων και των (Σλαβο)μακεδόνων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα δυτικά Βαλκάνια η διαδικασία εθνογένεσης πυροδοτήθηκε εκ νέου από την ευρύτερη κρίση –πολιτική, ιδεολογική και κοινωνικο-οικονομική– που συνόδευσε τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας το 1990.

Προϋπόθεση για την ανάδυση ενός έθνους είναι η διανοητική σύλληψη των μερών του (των πληθυσμών ή/και κοινωνικών ομάδων που το συναποτελούν) ως ενός οργανικού όλου· η συγκρότησή του όμως με νεωτερικούς όρους είναι αναπόσπαστα δεμένη με το αίτημα της εθνικής κυριαρχίας. Η Ευρώπη του 19ου και του 20ού αιώνα –από ένα σημείο και μετά και ο υπόλοιπος κόσμος– θα συγκλονιστεί από εθνικές επαναστάσεις και κινήματα που θα διαλύσουν τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες και θα τις αντικαταστήσουν με εθνικά κράτη. Το ιδεολογικό υπόβαθρο για την εξέλιξη αυτή έδωσαν δύο διακριτά ρεύματα: ο πολιτικός φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός. Ενώ ο πρώτος θεμελιώθηκε πάνω στις αντιλήψεις του Διαφωτισμού για τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου, ο δεύτερος ανέδειξε ως φυσικά –και ανώτερα των ατομικών– τα συλλογικά δικαιώματα των εθνών.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Από το: Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων Ι: 18ος-19ος αιώνας*, μτφρ. Χ. Δεληστάθη, Αθήνα: Πολύτροπον, 2006: 281-83.

[...] Για την πλειονότητα των θεωρητικών του Διαφωτισμού, το κράτος ή έθνος εκλαμβάνονταν ως ένωση προσώπων που συνδέονταν μεταξύ τους μέσω κάποιου κοινωνικού συμβολαίου, γραπτού ή έμμεσου. Στόχο κάθε κυβέρνησης θα έπρεπε να αποτελεί η προαγωγή της ευημερίας του κοινωνικού συνόλου και η προστασία του πληθυσμού από εξωτερικές εισβολές. Το σημείο στο οποίο δινόταν η μεγαλύτερη έμφαση ήταν ο ορισμός της σχέσης μεταξύ του ατόμου και των κρατικών αρχών και η

αυστηρή επίβλεψη των εξουσιών τους. Το κράτος θεωρούνταν μια λογική οργάνωση αυτόβουλων πολιτών και οι περιπτώσεις στις οποίες του αποδίδονταν μυστικιστικές ή συναισθηματικές ερμηνείες ήταν ελάχιστες.

Αντιθέτως, σχεδόν όλα τα εθνικιστικά δόγματα μετέθεσαν ολοκληρωτικά την έμφαση από το άτομο στη συλλογική οντότητα, το έθνος. Ένα μεγάλο μέρος από το λεξιλόγιο του ρομαντικού εθνικισμού επηρεάστηκε σημαντικά από το έργο του Γιόχαν Γκόντφριντ Χέρντερ, Γερμανού φιλοσόφου, οι ιδέες του οποίου είχαν τεράστια επίδραση στην Ανατολική Ευρώπη. Ο Χέρντερ αντιλαμβανόταν τα άτομα στην κοινωνία μόνο ως μέρος του *Volk* [φολκ], που σημαίνει σε γενικές γραμμές λαός ή ακόμα καλύτερα εθνική ομάδα. Ο Χέρντερ πίστευε ότι η τέχνη, η μουσική, η λογοτεχνία, τα τοπικά έθιμα, οι νόμοι (στην ουσία οι περισσότερες μορφές της πολιτιστικής και πολιτικής ζωής), αποτελούσαν έκφραση αυτού του μοναδικού πνεύματος, ή του *Volksgeist* [φόλκς-γκάιστ], του κάθε λαού.

Σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη ιδεολογία, η οποία έδινε τόσο μεγάλη έμφαση στη διαφύλαξη των δικαιωμάτων του πολίτη, τόσο έναντι της κυβέρνησής του όσο και της κοινωνίας, οι εθνικές ιδεολογίες συχνά έφτασαν στο αντίθετο άκρο. Το επιχείρημά τους ήταν ότι ο Θεός είχε διαιρέσει το ανθρώπινο γένος σε εθνότητες. Συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως η κοινή γλώσσα και το θρήσκευμα, τα έθιμα και η μακρά ιστορική σύνδεση, ένωναν τα άτομα σε ένα έθνος. Για ορισμένους ο πολίτης υπήρχε πρωταρχικά ως μέρος της ομάδας και δεν είχε πραγματικά δικαιώματα έναντι του έθνους και των θεσμών του. Η προσωπική ελευθερία θα πραγματωνόταν όχι μέσω συνταγμάτων και παρόμοιων νομικών κειμένων, αλλά μέσω της ταύτισης με τη συλλογική θέληση του έθνους και της υποταγής σε αυτή, κάτι που εκφραζόταν συχνά από έναν χαρισματικό ηγέτη.

Τον εθνικιστή ενδιέφεραν ιδιαίτερα η μελέτη και η καθαρότητα της γλώσσας του, καθώς θεωρούσε ότι ήταν ίσως η σημαντικότερη εκδήλωση εθνικού χαρακτήρα. Υποστήριζε ότι μία και μοναδική γλώσσα ήταν «εντυπωμένη» σε κάθε άτομο και αποτελούσε τη φυσική έκφραση της σκέψης και του εσωτερικού χαρακτήρα του έθνους στο οποίο ανήκε. Κάθε συγγραφέας θα έπρεπε να χρησιμοποιεί μόνο τη δική του γλώσσα, γιατί μόνο σε αυτή μπορούσε να εκφράσει τις πραγματικές ιδέες και την εθνική κουλτούρα του. Οι ξενικές λέξεις έπρεπε να εξαλειφθούν από το λεξιλόγιο κάθε γλώσσας ως επικίνδυνες για τους φυσικούς τρόπους έκφρασης. Εθνικιστές φιλόσοφοι ασχολούνταν, αντίστοιχα, με την αναβίωση της ιστορίας του έθνους τους και με την παράδοση και τα παραμύθια. Χαίρονταν να ψάχνουν στο σκοτεινό παρελθόν του λαού τους και διακήρυτταν το μεγάλο τους σεβασμό για το χωρικό, που θεωρούσαν ότι ήταν το στοιχείο της κοινωνίας που είχε διαβρωθεί λιγότερο από «ξένες» πολιτισμικές επιρροές.

Καταρχάς πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι αυτοί οι συγγραφείς δεν οικοδόμησαν μια ιεραρχία ανώτερων και κατώτερων εθνών. Απλώς διατείνονταν ότι ο καλύτερος τρόπος για να συνειδητοποιήσει τον εαυτό

του το άτομο, ήταν μέσω της ταύτισής του με το έθνος, το φυσικό, θεόσταλτο διαχωρισμό του ανθρώπινου γένους. Για παράδειγμα, Γερμανοί συγγραφείς, συμπεριλαμβανομένου και του Χέρντερ, έδειξαν ιδιαίτερη εκτίμηση και ενδιαφέρον για την παραδοσιακή ποίηση και λογοτεχνία και ιδιαίτερα για τη σερβική προφορική επική ποίηση, η οποία θεωρούνταν ως ανώτερο παράδειγμα του *Volksgeist* [φόλκς-γκάιστ] στην πράξη. Μόνο αργότερα, όταν αυτές οι ιδέες έγιναν πράξη και μεταφράστηκαν σε πολιτικά προγράμματα, οι εθνικιστές ηγέτες άρχισαν να τονίζουν τη μοναδικότητα και τα θαυμάσια χαρακτηριστικά των λαών τους και να χρησιμοποιούν το επιχείρημα αυτό για να δικαιολογήσουν τον έλεγχο που ασκούσαν σε άλλους λαούς. Η τάση αυτή, που είναι φανερή σε όλα τα εθνικιστικά κινήματα, έφτασε στο αποκορύφωμά της στην εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία του 20ού αιώνα.

3.1 Λαοί και τα ονόματά τους

Στους πρώιμους νεότερους χρόνους τα παλαιά εθνώνυμα, τα οποία είχαν καθιερωθεί μέσα από την εμφάνιση ανεξάρτητων βασιλείων, συνέχιζαν να είναι σε χρήση, περισσότερο όμως ως προσδιορισμοί των σλαβόφωνων πληθυσμών που ζούσαν σε μια συγκεκριμένη περιοχή παρά ως ονόματα ξεχωριστών λαών, όπως τους εννοούμε σήμερα. Γι' αυτό και πλάι στα γνωστά από τον Μεσαίωνα Κροάτες, Σέρβοι, Βούλγαροι βρίσκουμε και άλλα, οιονεί εθνώνυμα, που δηλώνουν σλαβόφωνους πληθυσμούς. Άλλα από αυτά είναι ονόματα που χρησιμοποιούν και οι ντόπιοι (π.χ. Δαλματοί, Μαυροβούνιοι), άλλα είναι ετεροπροσδιορισμοί (π.χ. Μορλάκοι) ή δηλωτικά συγκεκριμένης ιδιότητας (π.χ. Ουσκόκοι), ενώ κάποια συνηθίζονται κυρίως σε λόγια περιβάλλοντα (π.χ. Ιλλυριοί).

Όποιο και αν είναι κάθε φορά το περιεχόμενο αυτών των ποικίλων ονομάτων, οι πληθυσμοί τους οποίους προσδιορίζουν γίνονται κατά κανόνα νοητοί ως υποσύνολα ευρύτερων κατηγοριών, οι οποίες υπερκαθορίζονται από τις πολιτικές εξελίξεις. Στη χριστιανική Ευρώπη των θρησκευτικών πολέμων και της ομολογιοποίησης διαμορφώνεται μια αντίληψη που ταυτίζει ολόένα και περισσότερο την έννοια του έθνους με το κυρίαρχο κράτος, το οποίο έχει μία επίσημη γλώσσα και μία επίσημη θρησκεία. Στα μάτια των συγχρόνων η Αγγλία είναι η χώρα των Άγγλων, η Ισπανία των Ισπανών, η Γαλλία των Γάλλων κλπ. Στην ίδια λογική, η Νοτιοανατολική Ευρώπη, όπου λόγω της διαφορετικής θρησκευτικής πολιτικής των Οθωμανών συνυπάρχουν μουσουλμάνοι και χριστιανοί, κατοικείται από «Τούρκους» και «Έλληνες». Τέτοιες αδρές κατηγοριοποιήσεις αναγνωρίζουν μόνο τις επίσημες γλωσσικές και πολιτισμικές μορφές και δεν αφήνουν χώρο για άλλες.

Παράλληλα με αυτές τις εννοιολογήσεις (τη μία των λεπτομερών «μικροεθνωνύμων» και την άλλη των αδρών κατηγοριοποιήσεων στη βάση των κρατών), έχει ήδη εμφανιστεί και μία τρίτη, η οποία αντιλαμβάνεται τους σλαβικούς πληθυσμούς ως ενιαίο σύνολο. Είναι αυτή η εννοιολόγηση, η οποία, σε ό,τι αφορά τους βαλκάνιους Σλάβους, πρωτοεμφανίζεται σε συγκροτημένη μορφή στα έργα των δαλματών μοναχών και λογίων του 16ου και πρώιμου 17ου αιώνα που θα εμπνεύσει και θα επηρεάσει τις κατοπινές εθνικές ιδεολογίες. Εκεί θα στηριχθεί τόσο ο ιλλυρισμός του 19ου αιώνα, που θα προετοιμάσει ιδεολογικά τη συγκρότηση ενός νοτιοσλαβικού κράτους, αλλά εν μέρει και ο πανσλαβισμός, που θα γίνει το όχημα για τη διεκδίκηση της πολιτικής χειραφέτησης των Σλάβων της αψβουργικής επικράτειας.

Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΕΘΝΗ

Από το: Maria Todorova, *Βαλκάνια: η δυτική φαντασίωση*, μτφρ. Ι. Κολοβού, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2000: 164-66.

Μια ελαιογραφία των αρχών του δέκατου όγδοου αιώνα από τη Στυρία δείχνει τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί εθνικών ιεραρχιών και περί της θέσης των Γερμανών στην οικογένεια των ευρωπαϊκών εθνών. Αυτή η «Σύντομη Περιγραφή Των Ευρωπαϊκών Εθνών Και Των Χαρακτηριστικών Τους» δείχνει δέκα ανδρικές μορφές που εκπροσωπούν διάφορα έθνη και κατατάσσονται με την εξής διαβάθμιση, προφανώς από τη θετική προς την αρνητική: ο Ισπανός, ο Γάλλος, ο Ολλανδός, ο Γερμανός, ο Άγγλος, ο Σουηδός, ο Πολωνός, ο Ούγγρος, ο Μοσκοβίτης, ο Τούρκος και ο Έλληνας. Αν και η κατάταξη δε μας ξενίζει, είναι αξιοσημείωτο ότι ο Τούρκος και ο Έλληνας εκπροσωπούνται από κοινού από έναν άνδρα με τουρμπάνι, ο οποίος καταλαμβάνει το αρνητικό άκρο του πίνακα. Το έργο συγκρίνει αυτές τις μορφές σε δεκαεφτά κατηγορίες: στο ταμπεραμέντο, στο χαρακτήρα, στη διανόηση, στα ελαττώματα, στα πάθη, στις γνώσεις, στη φορεσιά, στις ασθένειες, στη στρατιωτική ικανότητα, στη θρησκεία, στη μορφή του πολιτεύματος κλπ. Είναι πολύ διασκεδαστική αυτή η ζωγραφιά, όχι μόνο για τα στερεότυπα που προβάλλει, αλλά και για την ισχυρή και αναπάντεχη μετατόπιση στερεοτύπων που παρατηρείται σ' αυτήν. Για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά την ποιότητα του μυαλού, ο Ισπανός χαρακτηρίζεται έξυπνος και συνετός, ο Γάλλος επιφυλακτικός, ο Γερμανός πνευματώδης και ο Άγγλος στρυφνός. Στην ίδια κατηγορία, η διανοητική ικανότητα των αρνητικώς χαρακτηρισμένων λαών περιγράφεται ως «περιορισμένη» για τον Πολωνό, «ακόμα λιγότερη» για τον Ούγγρο, «μηδενική» για το Ρώσο και «λιγότερη κι απ' το μηδέν» για τον Έλληνα-Τούρκο. Προφανώς το έργο έγινε από και για Καθολικούς, γιατί ο βαθμός των σχέσεων με την Εκκλησία ήταν «άριστα» για τον Ισπανό, «καλώς» για το Γάλλο και «ικανοποιητικώς» για το Γερμανό. Οι Άγγλοι είναι «ευμετάβλητοι σαν τη σελήνη», οι Πολωνοί πιστεύουν στα πάντα και οι Ρώσοι είναι αιρετικοί. Ο Τούρκος-Έλληνας χαρακτηρίζεται ως «το ίδιο» με

το Ρώσο· γίνεται λοιπόν συγχώνευση της ορθόδοξης παρέκκλισης με την ισλαμική πλάνη. Η φορεσιά τους κυμαίνεται από «σεβάσμια» του Ισπανού, «ευμετάβλητη» του Γάλλου, «μιμητική» του Γερμανού, «ακολουθεί τους Γάλλους» του Άγγλου και φτάνει ως το μακρύ φόρεμα των Πολωνών, τα πολύχρωμα ρούχα των Ούγγρων, τις γούνες των Ρώσων και τα «γυναικωτά» ρούχα («auf Weiber Art») των Τούρκων και Ελλήνων. Ενώ οι Ισπανοί, οι Γάλλοι, οι Γερμανοί και οι Άγγλοι παρομοιάζονται με ελέφαντες, αλεπούδες, λιοντάρια και άλογα αντίστοιχα, οι Πολωνοί, Ούγγροι, Ρώσοι και Τούρκοι-Έλληνες συγκρίνονταν με αρκούδες, λύκους, γαιδάρους και ποντίκια. Ωστόσο είναι ακόμη πιο σημαντικό το ότι χαρακτηρίζονται όλοι ως «ευρωπαϊκά έθνη». [...]

3.2 «Αναγεννησιακός ιλλυρισμός»

Κορυφαίες μορφές του «αναγεννησιακού ιλλυρισμού», στο πλαίσιο του οποίου συγκροτήθηκε για πρώτη φορά ένας λόγος που ενέτασσε τους σλαβικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων σε ένα ευρύτερο «έθνος» Σλάβων, ήταν ο δομικανός Βίνκο Πριμπόγεβιτς (Vinko Pribojević, † μετά το 1532) από το νησί Χβαρ, και ο βενεδικτίνος Μαύρο (ή Μάουρο) Όρμπινι (Manro Orbini, † 1614) από τη Ραγούζα. Το έργο τους, όπως και εκείνο των άλλων δαλματών λογίων της εποχής, αποτελεί πρώτα απ' όλα στοχασμό για τη δαλματική ταυτότητα και συνδέεται με την ιδιότυπη —όσο και επισφαλή— θέση της Ραγούζας, και ευρύτερα των δαλματικών περιοχών, ανάμεσα στη Βενετία και τους Οθωμανούς.

Η αναγωγή της δαλματικής ταυτότητας σε μέρος ενός σλαβικού όλου συνιστά τομή στη δαλματική ιστοριογραφία, η οποία παραδοσιακά «συσχέτιζε τους Σλάβους με τους Γότθους και τόνιζε τον λατινορωμαϊκό χαρακτήρα των πόλεων της Δαλματίας».¹ Ο τρόπος όμως με τον οποίο κατανοούσαν τους Σλάβους οι πρώιμοι αυτοί στοχαστές ήταν πολύ διαφορετικός από εκείνον που θα καθιερώσουν οι γλωσσολογικές έρευνες του 19ου αιώνα και που θα αποτελέσει τη βάση των νεότερων ιδεολογικών επεξεργασιών.

Στο έργο του *Περί της καταγωγής και διαδοχής των Σλάβων* (Βενετία 1532), γραμμένο στα λατινικά, ο Πριμπόγεβιτς συμπεριλαμβάνει στο ομόγλωσσο «έθνος» (*natio*) των Σλάβων εκείνους των Βαλκανίων, τους Πολωνούς, τους Βοημούς και τους Ρώσους, καταστρώνει την πλήρη γενεαλογία του «έθνους» από τους γιους του Νώε διαμέσου των Ιλλυριών, των Θρακών και των Μακεδόνων της Αρχαιότητας και

¹ D. Madunić, “Strategies of distinction in the work of Vinko Pribojević”. Στο Balázs Trancsényi και Márton Zászkaliczky (επιμ.), *Whose love of which country? Composite states, national histories and patriotic discourses in early modern East Central Europe*, Λέιντεν-Βοστώνη: Brill, 2010, 177-202: 178.

εντάσσει σε αυτό ένδοξες προσωπικότητες του παρελθόντος όπως ο Μέγας Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Διοκλητιανός.

Αντιστοίχως ο Όρμπι, στο *Βασίλειο των Σλάβων* (Πέζαρο 1601), έργο που εκδόθηκε στα ιταλικά και έμελλε να ασκήσει ισχυρή επίδραση στους μεταγενέστερους, θεωρεί πως οι Ιλλυριοί, Θράκες και Δάκες της Αρχαιότητας αποτελούσαν ένα σλαβικό υπόστρωμα στη Βαλκανική Χερσόνησο, στο οποίο ήρθε να προστεθεί ένα δεύτερο στρώμα Σλάβων που, με αρχική κοιτίδα τη Σκανδιναβία, κατέκλυσε ολόκληρη την Ευρώπη· σε αυτούς περιλαμβάνονταν οι Γότθοι, οι Βάνδαλοι, οι Άβαροι, ακόμη και οι Νορμανδοί.

Η προσπάθεια για την προώθηση της Ουνίας στην Ανατολική Ευρώπη υπήρξε ο καταλύτης για τη διατύπωση μιας πρώιμης πανσλαβιστικής θεωρίας από τον κροάτη ιησουίτη Γιούραϊ Κρίζανιτς (Juraj Križanić, † 1683). Ο Κρίζανιτς ταξίδεψε στη Ρωσία το 1659 με στόχο να συμβάλει στην ένωση της ρωσικής Εκκλησίας με τη Ρώμη μέσω της μεταστροφής του τσάρου, για τον οποίο σκιαγράφησε ένα ασαφές αυτοκρατορικό όραμα ένωσης των Σλάβων υπό ρωσική ηγεσία. Εξόριστος στη Σιβηρία από το 1661, ο Κρίζανιτς συνέταξε μια γραμματική της γραπτής σλαβικής γλώσσας, ένα υβρίδιο που βασιζόταν στη μητρική του διάλεκτο και σε ποικίλα δάνεια από εκκλησιαστικά σλαβονικά και άλλες σλαβικές γλώσσες.

4. Στις απαρχές των νοτιοσλαβικών εθνικισμών

Η συγκρότηση εθνικών ιδεολογιών από τους Σλάβους των Βαλκανίων είναι εξέλιξη του 19ου αιώνα και δε θα μας απασχολήσει εδώ. Οι μεταγενέστεροι στοχαστές όμως, όπως συμβαίνει κάθε φορά που διαμορφώνονται ιδιαίτερα εθνικά αφηγήματα, αξιοποίησαν και ανανοηματοδότησαν υπάρχοντα στοιχεία. Κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία έπαιξε ο πρώιμος στοχασμός του 16ου και 17ου αιώνα σχετικά με την ταυτότητα των σλαβικών λαών, καθώς και η ανάδειξη των μεσαιωνικών σλαβικών βασιλείων σε κέντρα αναφοράς για την ιστορία και τον πολιτισμό του κάθε έθνους. Το πρώτο έκανε εφικτή την ίδια τη διανοητική σύλληψη του έθνους ως ενιαίας και διακριτής οντότητας· το δεύτερο πρόσφερε νομιμοποίηση στις αξιώσεις για πολιτική χειραφέτηση.

4.1 Κροάτες

Στην περίπτωση των Κροατών, η ανάμνηση του μεσαιωνικού βασιλείου είχε διασφαλιστεί από τη θεσμική υπόσταση της κροατικής αριστοκρατίας στο πλαίσιο της ένωσης με την Ουγγαρία (1102), την οποία αναγνώρισαν και οι Αψβούργοι ως διάδοχοι του ουγγρικού βασιλείου. Η ανάδυση όμως ενός εθνικού λόγου που συμπεριλάμβανε στους Κροάτες και τους πληθυσμούς περιοχών εκτός της ιστορικής Κροατίας, και μάλιστα τους Δαλματούς, πέρασε μέσα από το κίνημα του ιλλυρισμού και την αναζήτηση μιας ενιαίας γλώσσας. Καθόλου παράξενα, καταλυτικό ρόλο στην εθνογενετική διαδικασία έπαιξε η δημιουργία των «Ιλλυρικών Επαρχιών» στα υπό γαλλική κατοχή αψβουργικά εδάφη, στις οποίες εντάχθηκε και η Δαλματία (1809-15).

4.2 Σέρβοι

Στην περίπτωση των Σέρβων, τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Βασικό κέντρο αναφοράς για τους σερβορθόδοξους πληθυσμούς στη διάρκεια των πρώιμων νεότερων χρόνων υπήρξε η σερβική Εκκλησία. Ήταν άλλωστε η ορθόδοξη πίστη που τους διαφοροποιούσε ουσιαστικά από τους υπόλοιπους σλαβόφωνους πληθυσμούς –μουςουλμάνους ή καθολικούς– των δυτικών Βαλκανίων, σε έναν χώρο χωρίς σαφείς γλωσσικές τομές. Η εθνογένεση των Σέρβων θα πρέπει να αναζητηθεί στις πολιτικές εξελίξεις του «μακρού 18ου αιώνα»: στην απόδοση ιδιαίτερου θεσμικού καθεστώτος στους σέρβους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην αψβουργική Στρατιωτική Μεθόριο μετά τη «μεγάλη μετανάστευση» του 1690, στη δημιουργία ιδιαίτερης Εκκλησίας με έδρα το Σρέμσκι Κάρλοβτσι (Κάρλοβιτς) το 1708, και στη

θεσμοποίηση της αυτοδιοίκησης του πληθυσμού στην υπό αψβουργική κυριαρχία περιοχή του Βελιγραδίου την περίοδο 1718-39. Η ανάμνηση του μεσαιωνικού βασιλείου, η οποία είχε περάσει στη σφαίρα της παράδοσης (ιστορικές αφηγήσεις, επική ποίηση κλπ.), ήρθε εκ των υστέρων να γίνει ακρογωνιαίος λίθος της εθνικής ιδεολογίας και να νομιμοποιήσει τις αλυτρωτικές διεκδικήσεις του ήδη αυτόνομου σερβικού κράτους.

Καθόλου τυχαία οι πρωτεργάτες του πρώιμου στοχασμού για το σερβικό έθνος προήλθαν από τους κόλπους της σερβικής κοινότητας στα αψβουργικά εδάφη. Κορυφαία μορφή υπήρξε ο Γιόβαν Ράιτς (Jovan Rajić, 1726-1801). Ευρυμαθής και πολυταξιδεμένος λόγιος, και απόφοιτος της Θεολογικής Ακαδημίας του Κιέβου, ο Ράιτς έγινε μοναχός το 1772 και πέρασε την υπόλοιπη ζωή του γράφοντας κυρίως θρησκευτικά βιβλία. Είναι όμως για την *Ιστορία των διαφόρων σλαβικών λαών, ιδιαιτέρως των Βουλγάρων, των Κροατών και των Σέρβων* (4 τόμοι, Βιέννη 1794-95) που έχει μείνει γνωστός. Αν και η *Ιστορία*, γραμμένη σε δυσνόητη γλώσσα, δε γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση, διατύπωσε για πρώτη φορά μία συγκροτημένη αφήγηση με πυρήνα την έννοια του «λαού» (*narod*).

4.3 Βούλγαροι

Στην περίπτωση των Βουλγάρων, αντίθετα, η διαμόρφωση εθνικής ιδεολογίας υπήρξε προϋπόθεση για τη διεκδίκηση της πολιτικής χειραφέτησης. Χωρίς ιδιαίτερη εκκλησιαστική οργάνωση, χωρίς εμπορική ή άλλη διασπορά που να έχει διακριτό καθεστώς από εκείνο των υπόλοιπων ορθόδοξων πληθυσμών και με ισχυρή την επίδραση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας στον αστικό και ημιαστικό χώρο, οι σλαβόφωνοι των βουλγαρικών περιοχών ήταν για αιώνες ένας από τους «αφανείς» λαούς των Βαλκανίων. Οι Βούλγαροι θα αναδυθούν (θα «αφυπνιστούν», στο λεξιλόγιο του εθνικισμού) ως ιδιαίτερο έθνος, διαφορετικό από εκείνο των Ελλήνων, στη διάρκεια του 19ου αιώνα και σε ανταγωνισμό με τους τελευταίους.

Ήδη πιο πριν, στα τέλη του 18ου αιώνα, ο μοναχός στον Άθωνα Παΐσιος Χιλανδαρινός (Paisii Hilendarski, 1722-73) διατυπώνει έναν πρωτοεθνικό λόγο με κέντρο αναφοράς τα μεσαιωνικά βουλγαρικά βασίλεια. Στο έργο του *Σλαβοβουλγαρική Ιστορία* (1762), το οποίο άσκησε τεράστια επίδραση στον κατοπινό βουλγαρικό εθνικισμό, ο Παΐσιος αξιοποίησε το έργο του Μαύρο Όρμπιι (σε μια ρωσική μετάφραση και διασκευή), και ειδικά το σημείο όπου ο δαλματός ουμανιστής υποστήριζε πως οι Έλληνες (δηλαδή οι βυζαντινοί συγγραφείς), ως εχθρικά διακείμενοι απέναντι στους Βουλγάρους, απέκρυψαν στα συγγράμματά τους πολλά από τα ηρωικά κατορθώματα των δεύτερων. Με αυτόν τον τρόπο ο

Παΐσιος αναγόρευσε σε αυθεντικά ιστορικά τεκμήρια τα παλαιοβουλγαρικά αγιολογικά κείμενα, τα απόκρυφα χρονικά και τις διασκευές βυζαντινών κειμένων που αναφέρονταν στη δόξα των Βουλγάρων Βασιλέων.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ: ΣΛΑΒΟΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Από το: Βασίλειος Μαραγκός, *Παΐσιος Χιλανδαρινός και Σωφρόνιος Βράτσης: Από την ορθόδοξη ιδεολογία στη διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2009: 89-90.

Εγώ, ο Παΐσιος, ιερομόναχος και προηγούμενος στο Χιλανδάρι, συγκέντρωσα και κατέγραψα, και από τα απλά ρωσικά μετέφρασα στα βουλγαρικά και στα απλά σλαβικά. Με κατέτρωγε αδιάκοπα ο ζήλος και η στεναχώρια για το γένος μου το βουλγαρικό, ότι δεν υπάρχει κάπου συγκεντρωμένη η ιστορία των ένδοξων πράξεων από την πρώτη εποχή του γένους μας, των αγίων και των βασιλέων. Έτσι πολλές φορές οι σέρβοι και οι γραικοί μας κατηγορήσαν ότι δεν έχουμε δική μας ιστορία. Εγώ είδα σε πολλά βιβλία και σε ιστορίες πολλές μαρτυρίες για τους βούλγαρους. Γι' αυτό κατέβαλα μεγάλη προσπάθεια για δυο χρόνια να συγκεντρώσω λίγο λίγο από πολλές ιστορίες. Στη Γερμανία περισσότερο με αυτή την πρόθεση πήγα. Εκεί βρήκα την ιστορία του Μαβρουμπέρ [=Μαύρο Όρμπινι] για τους σέρβους και τους βούλγαρους, όμως έγραφε ελάχιστα για τους βασιλείς και καθόλου για τους αγίους: ήταν λατίνος [=καθολικός], δεν τιμούσε τους βούλγαρους και σέρβους αγίους, που αγίασαν αφότου χωρίστηκαν οι λατίνοι από τους γραικούς [=ελληνορθόδοξους]. [...]

5. Σερβική Εξέγερση

Στην περίπτωση των Σέρβων, η δημιουργία κράτους στις αρχές του 19ου αιώνα ήρθε προτού εμφανιστεί συγκροτημένη εθνική ιδεολογία, ως αποτέλεσμα της συγκυρίας. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα το πασαλίκι Βελιγραδίου συνταράσσεται από τον πολιτικό και οικονομικό ανταγωνισμό ανάμεσα στους γενίτσαρους, που επάνδρωναν τη φρουρά του Βελιγραδίου, και τα μέλη του τιμαριωτικού ιππικού (*σπαχήδες*) που έδρευαν στην επαρχία. Τη δεκαετία του 1780 οι γενίτσαροι είχαν πλέον κατορθώσει να θέσουν στο περιθώριο τους σπαχήδες και να μετατρέψουν μεγάλο μέρος των καλλιεργήσιμων γαιών σε τσιφλίκια, δημιουργώντας ασφυκτικές πιέσεις στους χωρικούς. Η κεντρική κυβέρνηση προσπάθησε να επιλύσει το πρόβλημα με μια σειρά σουλτανικών διαταγμάτων (1791-94) που διέτασσαν την απομάκρυνση των γενιτσάρων, αναγνώριζαν τους αυτοδιοικητικούς θεσμούς και επέτρεπαν τη δημιουργία χριστιανικών ένοπλων πολιτοφυλακών.

Το 1801 οι γενίτσαροι, που είχαν εντωμεταξύ συμμαχήσει με τον εξεγερμένο Οσμάν Πασβάντογλου του Βιδινίου, επιστρέφουν στο Βελιγράδι, δολοφονούν τον διοικητή Χατζή Μουσταφά πασά και επιβάλλουν καθεστώς τρομοκρατίας. Η δολοφονία, στις αρχές του 1804, μέρους των χριστιανών προκρίτων από τις γενιτσαρικές αρχές προκαλεί την εξέγερση του ντόπιου πληθυσμού υπό την ηγεσία του προεστού και ζωεμπόρου της Σουμαντίγια Καραγιώργη Πέτροβιτς (Karadžorđe Petrović).

Οι εξεγερμένοι Σέρβοι απευθύνθηκαν στην Υψηλή Πύλη, ζητώντας την εκδίωξη των γενιτσάρων και την παραχώρηση διευρυμένης αυτονομίας. Η εξέγερση δεν είχε στόχο την οθωμανική κυβέρνηση, αλλά το τοπικό στρατιωτικό καθεστώς των γενιτσάρων που διατηρούσαν δεσμούς με τον Πασβάντογλου και τους μπέηδες της Βοσνίας. Αίτημα των εξεγερμένων ήταν η αποκατάσταση του νόμου και της τάξης στο πασαλίκι, γι' αυτό και έστειλαν αντιπροσωπεία στην Κωνσταντινούπολη. Οι διαπραγματεύσεις ωστόσο θα διακοπούν το 1805, καθώς οι Σέρβοι προσβλέπουν σε ρωσική υποστήριξη, έχοντας ήδη στείλει αντιπροσωπεία στη Ρωσία. Η εκστρατεία καταστολής που επιχειρεί η Κωνσταντινούπολη δεν έχει επιτυχία, και το 1806 οι εξεγερμένοι Σέρβοι καταλαμβάνουν το Βελιγράδι, παίρνοντας το πασαλίκι πλήρως υπό τον έλεγχό τους.

Τα επόμενα χρόνια η σερβική υπόθεση βρίσκεται στο επίκεντρο του ανταγωνισμού και των συνεννοήσεων μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Ρωσίας, που την ίδια εποχή θίγονται από την επιθετικότητα της ναπολεόντιας Γαλλίας. Ταυτόχρονα εμφανίζονται έντονες αντιπαραθέσεις μεταξύ των εξεγερμένων Σέρβων, καθώς ο

Καραγιώργης αυτοανακηρύσσεται το 1808 κληρονομικός ανώτατος αρχηγός. Η κατάσταση εκτονώνεται με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812), η οποία προβλέπει περιορισμένη αυτονομία των Σέρβων και οθωμανική στρατιωτική παρουσία στις πόλεις. Το 1813 επιβάλλεται εκ νέου η οθωμανική εξουσία στο Βελιγράδι, ενώ ο Καραγιώργης και άλλοι αρχηγοί διαφεύγουν στις αψβουργικές περιοχές. Το 1815 θα ξεσπάσει δεύτερη σερβική εξέγερση, υπό την ηγεσία του Μίλος Ομπρένοβιτς (Miloš Obrenović) αυτή τη φορά, και το 1817 η Σερβία θα αναγνωρισθεί ως υποτελής ηγεμονία.

Καίριο ρόλο στην επιτυχία της σερβικής εξέγερσης έπαιξε το γεγονός ότι η περιοχή (πασαλίκι Βελιγραδίου) είχε βρεθεί δύο φορές υπό αψβουργική διοίκηση, το 1718-39 και ξανά το 1788-91. Οι Αψβούργοι είχαν παραχωρήσει εκτεταμένη αυτοδιοίκηση στους ντόπιους χριστιανούς κατοίκους, η οποία επέτρεψε τη δημιουργία υπερτοπικών δομών που κάλυπταν όλη την επαρχία και δημιουργούσαν δίκτυα επικοινωνίας και συνεννόησης για ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος. Οι δομές αυτές συνέχισαν να υπάρχουν και όταν η επαρχία πέρασε υπό οθωμανική εξουσία, διευκολύνοντας την οργανωμένη κινητοποίηση του πληθυσμού. Επιπλέον πολλοί ντόπιοι είχαν συμμετάσχει στους πολέμους στο πλευρό των Αψβούργων, αποκομίζοντας έτσι στρατιωτική εμπειρία.

6. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

- Castellan, Georges, *Η ιστορία των Βαλκανίων (14ος-20ός αι.)*, μτφρ. Β. Αλιφέρη, Αθήνα: Γκοβόστης, κ.κ.
- Fine, John, *When ethnicity did not matter in the Balkans: A study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006.
- Fischer, Wladimir, "The role of Dositej Obradović in the construction of Serbian identities during the 19th century", *Spaces of Identity* 3, 2001, 67-87.
- Jelavich, Barbara, *Ιστορία των Βαλκανίων Ι: 18ος-19ος αιώνας*, μτφρ. Χ. Δεληστάθη, Αθήνα: Πολύτροπον, 2006.
- Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, Γιάννα, *Οι Σλάβοι των Βαλκανίων: Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό τους*, Αθήνα, 2004.
- Kitromilides, Paschalis, "Orthodox culture and collective identity in the Ottoman Balkans during the eighteenth century", *Oriente Moderno* n.s. 18 (1), 1999, 131-45.
- Κωνσταντακοπούλου, Αγγελική, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια, 1750-1850: το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσκοπολίτη*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1988.
- Κωνσταντακοπούλου, Αγγελική, «Λαοί, φυλαί, γλώσσες: Διακρίσεις στα Βαλκάνια τον ύστερο Μεσαίωνα». Στο *Ανοχή και καταστολή στους μέσους χρόνους: Μνήμη Λένου Μαυρομάτη*, [Διεθνή Συμπόσια 10], Αθήνα: ΙΒΕ/ΕΙΕ, 2002, 327-55.
- Μαραγκός, Βασίλειος, *Παΐσιος Χιλανδαρινός και Σωφρόνιος Βράτσης: Από την ορθόδοξη ιδεολογία στη διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2009.
- Mitev, Plamen κ.ά. (επιμ.), *Empires and peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Βερολίνο: Lit Verlag, 2010.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία, *Οι Βαλκανικοί λαοί: από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Β' έκδ., Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2000.
- Petkov, Kiril, *Infidels, Turks, and women: The South Slavs in the German mind, ca. 1400-1600*, Νέα Υόρκη: Peter Lang, 1997.
- Σταματόπουλος, Δημήτριος Α., *Το Βυζάντιο μετά το Έθνος: Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- Στεφανίδης, Ιωάννης, Βλάσης Βλασίδης και Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Πατάκης, 2008.

- Σφέτας, Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική ιστορία, τ. Α΄: Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918)*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2009.
- Σταυριανός, Λ. Σ., *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, μτφρ. Ε. Δελιβάνη, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2007.
- Sugar, Peter F., *Η νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, μτφρ. Π. Μπαλουξή, 2 τ., Αθήνα, 1994.
- Todorova, Maria: *Βαλκάνια: Η δυτική φαντασίωση*, μτφρ. Ι. Κολοβού, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 2000.
- Trancsényi, Balázs και Márton Zászkaliczky (επιμ.), *Whose love of which country? Composite states, national histories and patriotic discourses in early modern East Central Europe*, Λέιντεν-Βοστώνη: Brill, 2010.